

РАДОЈЕ ФЕМИЋ – АЛЕКСАНДАР ЂУКОВИЋ

ДУГИ ХОД ДО КЊИЖЕВНОГ КАНОНА

(Миро Вуксановић, *Сабрана дела*, Лагуна, Београд;
Архив Војводине, Нови Сад, 2021, 2023)

Сабрана дела академика Мира Вуксановића на репрезентативан начин консолидују идеју о могућности (пре)вредновања ауторске поетике, која по метонимијском принципу исказује поетичко било савремене српске књижевности. Самосвојно, рекли бисмо, чак – острвско битисање Вуксановићевог опуса у контексту српске књижевне топонимије омогућава да се кроз сусрет са цјелином индивидуалног уочи држни поетички фундамент парадигматичног, на основу чега би се могла реконструисати пуноћа симболичког струјања која при парцијалном ишчитавању књижевног дјела често зна да остане запретана ограниченошћу увида.

Капитално издање *Сабраних дела* чини ванредан формални али и суштински механизам препознавања унутрашњег развојног тока пишчеве умјетничке путање, чије меандрирање може евидентирати посвећени, помало заборављени ревносни читалац, којем се у времену галопирајуће дигитализације у име практичности незграпно сервирају све краће форме, заједно с површношћу духа коју неизбјежно подразумевају.

Први дио *Сабраних дела* академика Вуксановића, обједињен вишезначном симболиком броја девет, садржи двоструко више наслова – беочуга симболичког и приповједног низа који тече у славу Ријечи, схваћене у најдубљем смислу свједочења о поднебљу, времену и људима који нигдје тако раскошно не постоје као у имагинарном свијету књига, какве су: *Горске очи*, *Клеиџа Пека Перкова*, *Градишћа*, *Немушћи језик*, *Далеко било*, *Вучји њрајови*, *Морачник*, *Точило*, *Тамоони*, *Семољ њора*, *Семољ земља*, *Семољ људи*, *Кућни*

круї, Бихїоље, Оївсјуду, Чийїање шаванице, Повраїїак у Раванїрад и Разїовор с Немањом.

Приређивач је, сажето представљајући аутентичну вриједност *Сабраних дела*, у епилошкој напомени назначио да је: „Миро Вуксановић први српски писац романа о речимã. У неколико својих књига издашно је користио завичајни (морачки, ускочки, дробњачки) говор с извора Вукова језика.” На овај начин, осим језичко-стилске специфичности умјетничког поступка, сугерисано је, могуће, и једно од кључних питања Вуксановићевог књижевног дјела: какав је однос тематизованог колективног наслеђа и индивидуалног умјетничког доживљаја у обликованој фикционалној равни?

Хармонизујући колективно и индивидуално, фолклорно и ауторско, Вуксановић је успио да упозна читаоца са животом људи једног поднебља које обилује духовним богатством. Дјелимично освјетљавајући питање ауторске интенције Мира Вуксановића, истовремено се морамо упитати о идентитету његовог имагинарног читаоца, коме су адресирана *Сабрана дела*. С пуном поузданошћу се може одбацити могућност према којој Вуксановићева књижевност помало старинским начином нуди конзервирану слику свијета, односно фотографски модел, овјековјечен књижевном транспозицијом. Прије ће бити да је читалац којем је симболички код *Сабраних дела* упућен наш, домаћи човјек, истовремено и странац, који се, свјесно или несвјесно, отуђио од наслеђа до мјере која му онемогућава дешифровање звукова матерње мелодије. Том и таквом (не)освијешћеном овдашњем странцу првенствено су намијењена сабрана дјела Мира Вуксановића, као драгоцени, уникатни кључ за поновно отварање шкриње властитог духовног и емоционалног бића, истовремено суспрегнутог глобалистичком унификацијом, на једној, и транзиционом оскудицом, на другој страни.

Захваљујући овим сабраним дјелима, читаоцу се изнова указује стаза према родној кући, иначе обрасла у коров однарођености. У ту сврху, као интегрални дио сабраних дјела, штампан је на крају осмог тома обједињени рјечник мање познатих ријечи, који не симболизује само упоришну тачку Вуксановићеве приповиједне стратегије већ убједљиво показује инфериорност денотативне употребе језика, као немилосрдног императива савремене збиље.

Умјетничка ријеч Мира Вуксановића, дакле, има готово исцјелитељску снагу за читаоца изложеног опасности одустајања од егзистенцијалног фундамента. Стога *Сабрана дела* означавају сигурност поузданог путоказа свакоме ко трага за могућностима унутрашње обнове, тј. ходи према извору, архетипу, апсолуту, логосу – зависно од тога шта чини доминанту духовног и читалачког

сензибилитета. Рустикални амбијент Вуксановићевих дјела, у назначеном контексту, представља аутентичан начин маскирања, захваљујући којем непорециве истине живота имају ехо давно саопштене и колективним искуством окамењене мудрости. Бисери универзалних симбола скривени су љуштуром локалног поднебља које чини илустративну окосницу Вуксановићеве полижанровске архитектонице.

Иако на позорници сценичног Вуксановићевог приповиједања књижевни јунаци остављају дубок утисак, главни јунак његовог дјела је, ипак, сâм чин приповиједања. Продор у просторе иновативног приповједач остварује напуштајући неписану правилност хроникалног излагања наративне грађе. Стога је ширина наративног концепта јединствена, омогућавајући приповједачу да се, кад то логика жанра захтијева, легитимише као приљезни семољски љетописац, али да, исто тако, на ефектима нелинеарног приповиједања заснује наративни ефекат властитих романа-лексикона. Управо због тога, може бити сасвим прихватљиво становиште књижевне критике које дјело Мира Вуксановића сагледава у хоризонту синтезе традиционалистичког и (пост)модернистичког поступка.

Реферишући на различите слојеве књижевног искуства, академик Вуксановић је успио да „измири” хоризонталну и вертикалну осу српске књижевности, односно да природну културолошку зонираниост integriше у централну струју поствуковске епохе.

Задивљујућа, безмало фанатична вјера у неуништивост приче и причања породила је галерију књига које образују друго коло *Сабраних гела*. Дјела академика Вуксановића опомињу да је, упркос привидној крхкости, занемарености и потиснутости умјетничког израза, креативна визија свијета надмоћна и витална, трајна и свевремена. Неутажива потреба духа за племенитом и умјетнички транспонованом сликом људске збиље остала је у основи непромијењена, од времена испредања митских сижеа, па све до језгровитих, економичних микрозаписа ситуираних у жанровско обличје твитературе. Вуксановићево дјело говорљиво свједочи да је импресија јача од репресије, а унутрашњи закони духа од спољашњих нефигуративних норми. Док су се, у претходних пола вијека, на нашој и превише бучној историјско-политичкој позорници драматично смјењивале заблуде о вјечном трајању краткорочних друштвених конвенција и уговора, Вуксановићев приповједач је, са сталоженошћу марљивог љетописца, исписивао драгоцјене странице које се виртуозно опиру рутинској књижевнотеоријској типологизацији.

Одабирајући поступак формалног уланчавања књижевних текстова, аутор је читаоцу сугерисао важност Цјелине, која је у сабраним дјелима по правилу и увијек нешто више од простог

библиографског збира. Кључни елемент интегративности *Сабраних дела* садржан је у пишчевој релативизацији међуодноса фикционалних и нефикционалних форми, будући да се у другом колу сустичу и преплићу свјетови доживљени са свјетовима могућим, чинећи естетички амалгам јединствен у савременој српској књижевности. Компонована на принципу апсолутне хармоније – *Сабрана дела* у 20 томова дочаравају једну стваралачку епопеју. Њихов други дио, који чини 11 томова, открива зрелу стваралачку фазу, у којој се писац легитимизује као тумач универзалних људских преокупација, али и искушења свакодневног живота.

Писац је виртуоз ријечи, склон да попут великог романтичарског претходника из Панонске равнице обогати књижевни језик новом ријечју, каква је *Даноноћник* – јединствена кованица која упућује на неразмрсиво јединство супротности. Принципи дана и ноћи, као симболи цикличне организације свијета, уводе се у нови симболички простор у коме су обједињени будношћу и дјелатном присутношћу приповједача. Жанровска одредба у поднаслову детаљније открива структуру *Даноноћника*, казујући да се под тим подразумевају „записи, коментари, изреке, мале приче, песме у прози, есејчићи, сећања и разни осврти”. Медитативни записи припадају традицијском току који у нас најпотпуније изражавају *Знакови њоред њуша* Иве Андрића. У књизи *Даноноћник 1* садржан је 921 запис, или, у андрићевском духу, исто толико знакова поред пута који истовремено имају и мудросни и практични карактер. *Даноноћник* је метафора отворене књиге на столу, спремне да пригрли свог читаоца.

У фрагментарним записима аутор свједочи о властитом умијећу хода кроз ријечи које ничу, расту и жуборе, образујући онеобичени језик. Писац мистификује чин стварања, свјестан да би рационализацијом писање изгубило властиту чар. Увођење свакодневне доживљајности у писани регистар не одузима компоненту узвишености књижевне опсервације. Писац биљежи не само оно што му се догађа него врло често и шта сања, остављајући читаоца затеченог пред могућностима тумачења која се отварају. *Даноноћник* показује како мисао и ријеч која је на њу накалемљена не познају уштогљеност и пригодност; напротив, јављају се у свим приликама, *даноноћно*, тражећи од писца потпуну концентрисаност. Упркос томе, аутор не повлађује ставу да је писац слуга ријечи, напротив, вјерује да је писац, више него ико, господар ријечи, дакле неко ко неизбројивим могућностима компоновања самогласника и сугласника обезбјеђује не само звуковну и значењску хармонију него и ритам и мелодичност који показују ванредне експресивне могућности српског језика.

Вуксановићеви записи су блиски искуству афористичког исказа. Његов приповједачки поступак наличи шаховској игри која, упркос томе што се одвија по јасним правилима, увијек изнова затекне играча (у овом случају: читаоца) нечим непредвидивим. У том смислу, Вуксановићево дјело на трагу је чувеног Андрићевог аутопоетичког става о томе да је задатак писца да изненади читаоца нечим познатим.

Деминутивним одређењем из поднаслова – *есејчић* – аутор је обухватио разгранате записе, заправо кратке приче у којима се третирају феномени развијају до универзалних размјера путем конкретних и упечатљивих илустрација, најчешће преломљених кроз призму личног приповједачевог искуства. У таквим записима причање задобија елементе пјесничког језика, јер се показује колико је стилоген сваки језички знак и колико драгоцјен свјесно одабрани сведени изражајни простор. У свијету Вуксановићевих записа могуће је пронаћи кључ за разумијевање најразличитијих појава. Једнако понесено писац разматра појаве младости и старости, градске гужве и планинске осаме, писања и читања, говорења и ћутања – да се стиче утисак о јединственом мозаику тема које упућују на закључак да је симболички потенцијал који окружује човјека практично безграничан. Отуда се стиже до импресивних 2000 записа, који ступају у игру симбола с цјелином од 20 томова *Сабраних дела*. Концентрични кругови приче и причања шире се по чаробној формули коју је писац установио, кодификујући јединствен књижевноумјетнички алгоритам у савременој српској књижевности. Механизам нумеричког умножавања тече паралелно с поступком фрагментирања приповједног материјала, будући да је очигледно да је запис референтна тачка и елементарна јединица грађе и најопсежнијих Вуксановићевих штива.

Пишчева вјера у *добро* и *лијепо* исказује сву раскош књижевноумјетничког геста, иако с времена на вријеме кроз записе провијава антрополошки песимизам, посредован горким искуством савремене епохе која је, и у свјетским и у домаћим оквирима, одабрала пут дехуманизације, а тиме и пут одбацивања свега што не служи вулгарном профиту и што није подложно монетизацији. Сликвито је, на примјер, пишчево скицирање упросјеченог конзумеристичког става о марки аутомобила као знаку личног успјеха и престижа. Посједовање се, у овом случају, симболизује као чин неуспјеле замјене цијелог спектра особина које титулар иначе не посједује. У пишчевој оптици привилегован је човјек-креатор, који ствара не само за себе него и за друге, чија ријеч се прима и његује као општи иметак, неподложен обезвређивању.

Одлука писца да слиједи и оличава врлину отјелотворена је у записима чија антологијска моћ потиче управо од њихове ненаметљивости и склоности да своје симболичко, значењско и стилско богатство отварају само посвећеном читаоцу. Дакле, оном читаоцу који је спреман да застане, издвоји се из хука свакодневног рутинираног апсурда и ослушне било матерње мелодије која пулсира из рустикалног вуковског језика, стилизованог елеганцијом екавског нарјечја.

Поетика Мира Вуксановића без тешкоћа се актуализује и у наизглед неодговарајућим формама. Када је, на примјер, тематско-мотивски и изражајни репертотар диригован обликом новинарског интервјуа, писац проналази начин да казивању осигура далекосежни карактер, надрастајући пјену дана којом је новинарска дужност неријетко условљена. Тако се, на примјер, у књизи *Силазак у реч*, кроз више композиционих цјелина под насловима – „Реч”, „Језик”, „Писац”, „Семољ”, „Гора” и „Дукља” – налазе издвојени, вјештом стваралачком руком дестиловани записи надахнути језиком који је оживотворен по мјери људског постојања. О томе писац каже:

Као писац књига о речима и као писац чија је поетика заснована у матерњем говору често сам писао и о српском језику и о својој оданости том језику. Понављао сам становиште да су речи и људи исто, да речи живе, мисле, говоре, радују се, тугују, долазе, расту и нестају исто као човек, јер само он уме да говори и записује шта мисли и осећа.

Хуманизација ријечи, као поетичко језгро Вуксановићевог књижевног дјела, није само знак вјере у слово него и знак дубоког повјерења у потенцијал човјека, иначе склоног да заборави сопствену суштину вишег реда. Откривајући загонетку језика, писац открива и загонетку простора који је тако специфичан комуникациони модел изњедрио. Тако су, на примјер, у књизи *Бројчаник* присутне путописне биљешке које је писац сабирао са различитих боравака – од оних у завичају до удаљених европских и свјетских метропола. Сваки запис одуховљен је малом језичком расправом, менталитетском скицом, сугестивним портретима сапутника и сабесједника.

Бесједе, есеји, огледи и портрети које обједињује наслов *Клесан камен* запосјели су осам од једанаест томова другог кола *Сабраних дела* која у збиру, заједно са првим колом, дају двадесет изузетно опремљених књига, драгоцјеног материјала искапаног пажљивим вишедеценијским понирањем у живот ријечи и ријеч живота. Тако конципиран *Клесан камен* спроводи нас *с оне сиране*

књижевности у коју, по природи ствари, није могуће остварити увид какав нам омогућује дакако риједак и непроцјењив тренутак какав је појава сабраних дјела неког писца.

Вуксановићев *Клесан камен*, чији приређивачи су Данка Кужељ, Мина Ђурић, Бранко Вранеш и Ратко Чолаковић, непосредно нас суочава са духовним интересовањима аутора, па тако од Његоша, Вука, Андрића, Костића, Коњовића, завичаја и завичајних самоспознаја, мноштва скица и портрета међаша наше књижевности и културе, упакованих тако да *сами себи крче љуш*, ређајући странице са хиљаде очију у кулу *Сабраних дела*, њу симболично затвара „Отварањима”. Мада мотив клесаног камена писац разрађује у готово свим својим дјелима, мада је *Точило* роман о камену, суштина клесања понајбоље је исказана на самом почетку *Клесаној камена*, а на крају академске бесједе Мира Вуксановића, у коју се станила упечатљива балада о најдражој ријечи. Тамо, на каменој страници, стоји да „реч и име није лако стећи, да их је још теже сачувати, да су грех и клетва на свакоме ко их оставља, проверава или заборавља, да онај ко зна ко је и откад је, ко држи до себе и до оног што је о себи давно дознао, не може да има нешто драже од свог народа речи и свог имена међу таквим речима”. Уочавамо, дакле, да се оданост писца сагледава и мјери искључиво на основу спремности да се служи народу ријечи који из часа у час, из дана у дан, вијека у вијек, као што то чини и сопствено име у њему, испоставља нове и необичније захтјеве, а пред којима и најмање оглушење означава сигуран пут у заборав.

Бесједе сабране у *Клесаном камену* институција су за себе. Приказане су све бесједе у Српској краљевској академији (од 1886. до 1947. године), што је увод у Вуксановићев рад у САНУ, а сабране су и све светосавске које је писац изговорио, као и оне о „Србима свим и свуда”, како је писао Вук, а међу којима су од посебне важности бесједа о српској ћирилици, као и она о антологијској едицији *Десећ векова српске књижевности...*

Цијела једна књига посвећена је Вуку и Његошу, Вуксановићевим духовним и књижевним оријентирима, док друга у цјелости говори о Лази Костићу и Андрићу, који су, сваки на свој начин и у извјесном смислу, пишчеви књижевни савременици. Оне су извор и увор сваке Вуксановићеве припадности, мисли које обзнањују један цјеловит смисао и правац чију исправност није могуће довести у питање. Четврти дио *Клесаној камена* открива изворе интересовања и инспирације за бављење Миланом Коњовићем и његовим дјелом. То нарочито бива јасно када у обзир узмемо да је ријеч о човјеку који је, према ауторовом мишљењу, подигао *сликарски усџанак*.

У петом тому *Клесаној камена* видимо писца, аутора, свечаног и замишљеног, на кућним вратима, у земљи гдје су му сва врата кућна и сви градови и храмови завичајни, како свечано тих умирује вјекове и људе који су однекуд дошли не би ли неким чудом схватили зашто су уопште и одлазили. Географија Вуксановићевих бесједа свједочи о својеврсном суочавању са завичајем који се непрестано (невољно и својевољно) трансформисао у свој својој пуноћи: Подгорица, Прекобрђе, Крња Јела, Боан, Морача, Вучји До, Колашин, Пива, Жабљак, Беране, Херцег Нови, Никшић, Рисан, Шавник, Плужине... Црна Гора... Онако како је Херцег Нови доживио као поему коју су написале рука природе и рука човјека, обје даровите на риједак начин, тако је приступао и свим осталим градовима, тражећи у њима ријечи и писце, проводећи читаоце улицама које географска карта не нотира. Суочавање са завичајем неријетко је и тренутак када бесједом Дурмитор и друге завичајне вјечитости, опипљиве и неопипљиве колосалности, на мах, магично лако, премјести усред Београда, Новог Сада или пак Раванграда. У сваком од поменутих топонима, свечано, преко океана очију од ријечи писац је вјеровао да види и уистину видио Семољ, који је сам створио. Јер,

Семољ је недоречена гора. У њој расту речи.

Семољ је планинска земља. Из ње расту речи.

У Семољу су људи који су порасли из речи да населе гору и земљу.

Портрети и скице притисли су два *Клесана камена* населивши их нискама крокија које је Вуксановић скицирао равно пола вијека. У дужем или краћем мимоходу, доказани клесар најљепше књижевне форме, форме чије вријеме тек наступа, фрагмента, као у дугој шетњи приближава нам становнике једне епохе, господу којој наука и умјетност задуго неће бити у прилици да одуже дуг. То су писма онима од којих су мнозина учили како се пише, писма која је тешко написати јер су намијењена, неријетко, онима до којих никада неће стићи, писма нама написана као утјеха за писма која никада нећемо добити. Сви портрети и скице јесу есеји о великанима, о пријатељима, о учитељима, о сапутницима и сапатницима, о ћутњи и господству, *о свакој речи у једној њесми...* Неким темама и личностима у *Скицама и портретима* враћао се у неколико наврата, сваки пут другачије, оригиналније и звучније.

Двадесети том *Сабраних дела*, а осми, завршни *Клесаној камена* сабира „Отварања” и „Награде” као ријеке од писца и ка писцу. Бесједе отварања славе борхесовски рај – ријеч, књигу, библиотеку. Славе умјетност, слику, прошлост. Путеве којима је неко већ

прошао и путеве које морамо сами трасирати ако имамо свијест о намјери да нас и даље буде под овим плавим сводом. Саопштавао их је као издавач, као читалац, културни дјелатник, управник и писац. Мистерије библиотекарства, отворених књига и још отворенијих скривеница о будућности књиге и читаоца слило се у својеврсну фрагментарну студију из социологије литературе лишену патетике и сувишности сваке врсте. А о „Наградама“? Достојан и достојанствен. Као пред Књигом. Као пред Ријечима које су му повјерене и за којима је некуд пошао.

На крају двадесетог тома објављена је библиографија приповиједака које су штампане изван књига, одломака романа и поема, бесједа, огледа, есеја, портрета и сродних родова. Тамо су и наслови који нијесу уврштени у друго коло *Сабраних дела*. Поредак на који се Вуксановић животно позива и који има магијски правац од А до Ш, у времену брзине и неонског свјетла рекламе, времену без поретка и система, времену које је све даље од А, заборављајући га, и које не жели отићи ка Ш, непреводив је и непримјењив онима који су одлучили да се одрекну себе. *Клесан камен* је огледало Вуксановићевог рада у књижевности, култури, просвећености, Српској академији наука и уметности и њеној Библиотеци, у Матици српској, њеној Библиотеци и Издавачком центру чији је оснивач и у ком је зачета антологијска едиција *Десет векова српске књижевности* – један од највећих издавачких подухвата у Срба, у Андрићевој задужбини и другим установама.

Клесан камен, стога, сабира жанровски разноврсне (некад и жанровски неухватљиве!) текстове који нас појединачно и колективно враћају на пут истине о нама самима коју ужурбано заборављамо и које се, зарад помодарства, неријетко и одричемо и плашимо. *Клесан камен* је и угаоник, и међаш, и скакало, и споменик, и крајпуташ, и темељац, и мост, и брана, и вал, и причач и памтиша. Он је једини међаш на ком су, важно је рећи, исписане ријечи мирења (са собом и браћом) онда када је свака ријеч значила границу више. Да не присипа гдје је већ препуно, принцип је који је писац сам усвојио и који му, свједочимо, једино и пристаје.

Узимајући из српског језичког каменолома сирову грађу, академик Миро Вуксановић је током пет десетљећа издвајао fine слојеве, стрпљиво их брусећи у властитој књижевној радионици, из које је напосљетку дискретно, па све јасније, засијала свјетлост драгог камена чији чувари треба да буду одњеговани у генерацијама нових читалаца, којима се бесцен-благо овим *Сабраним делима* предаје у аманет.